

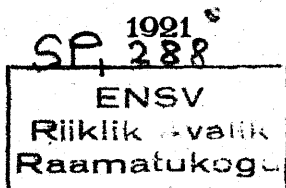
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND : J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, J. JÖGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. W. Weski**

VIESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1921

XV AASTAKÄIK

№ 2

Läti jäljed Eestis.

Lõunapoolsete naabritega, lätlastega, on eestlastel alati enam-vähem kokkupuutumist olnud. Juba Läti Hendrik jutustab, kuidas eestlased lätlaste maal sõjateel käinud; niisama teab ta lätlaste sõjakäikudest Eestimaale, tihti üheskoos sakslastega, kõnelda. Kui ka sakslaste siiatuleku ajal Metsapoollest peale Riia lahe rannad ja Väina jõe kaldad liivlaste asuda olid, kes peale selle Kuramaastki suure osa oma koduks võisid nimetada, suutsid lätlased ometi Valga ja Volmari maakonnast kallale tungides eestlastele ähvardavaks jõuks saada ja lõunapoolsetele Eesti maakondadele oma jagu kahju teha. Pea heitsid sakslased eneste alla liivlased, lätlased ja eestlased, ja vastastikud sõjakäigud Läti- ja Eestimaale lõppesid otsa. Mitmesugustel põhjustel vähenes liivlaste arv ikka enam, kuni nad 19. aastasajaks Liivimaalt juba täiesti hävisid, kuna Kura kolgas ennast ligi 3000-eline hulk veel praeguse aastasajani alal hoidis. Hävinud liivlaste asemele tungisid niihästi Liivi kui ka Kuramaal lätlased. Ainult liivikeelsed kohanimed praegusel lätlaste alal annavad veel tunnistust endisest lätlaste sealasumisest.

Salatsis, Ruhjas, Härgmäel, Lukel, Kaagveres, Harglas, Rõuges jne. puutuvad eestlased lätlastega oma jagu kokku, mõne korra läbisegamini asudes, kuna kaugemal Lätimaal harva üksikud Eesti asundused leiduvad, nagu Marienburis.

Hea meelega eestlased lätlaste sekka ei asunud; Läti iseloom tõrjus neid enesest eemale. Mõnitades kõneldi vanemal ajal lätlastest. Juba Eesti rahvalaul asetab elu Lätis iseäralikku valgusesse:

Läila süüa Läti leiba,
Läila juua Läti kalja,
Läila Lätissa elada.

(Weske, Eesti rahvalaulud I, 51.)

Ei või tunnistada, et lätlasi piirist kaugemale Eestimaale oleks asunud, vaatamata mõne üksiku peale, kes ühel ehk

teisel põhjusel eestlaste sekka elama sattunud. Läti asutusi Eestimaal ei esine, olgu siis sõjapõgenejate asukohad arvesse võetud, kuid pärast sõda kadusid need jälle. Endine Eesti rahvuse suure enamusega Valk moondu sõjapõgenejate tõttu 1915 Läti linnaks. Elva alev sai Läti alevi kuju, jah isegi Tartus kippus Läti keel neljandaks kohalikuks keeleks saama. Kõigi nende möödaminevate ilmetega ei tohi me rehkendada, vaid tuleb normaalseid olusid tähele panna.

Kodumaa kohanimesid silmates puutume suure hulga läti-nimeliste kohtadega kokku. Need läti-nimelised kohad annavad põhjust oletada, et lätlased maailmasõja ajal mitte esimest korda Eesti alale ei ole asuma tulnud, vaid neid varemategi aegadel meie maal on viibinud. Läti-nimeliste kohtade juure tulevad veel need kohad, mille nimedeks lätikeelsed sõnad. Et ma Läti keelt ei tunne, ei või ma Läti keelest omandatud kohanimesid seda puhku pikemale harutusele võtta, vaid koondan ülesande ainult neile kohtadele, mis rahvasuu „Lätiks“ ristinud.

Kõige vanem ajalooline dokument läti-nimelise asunduse kohta Eestimaal ulatab 1299. aastasse tagasi. Nimetatud aastal määras Tartu piiskopp „villas Hakus, Kuckelina, Lettecule“ nende seniste omaniku rüütli Johannes v. Levenwaldi palve peale uue, apostel Siimon ja Juuda nimele pühendatud altari ülespidamiseks Tartu katedraalis (Livländische Güterurkunden, 45). Nimetatud kolmest külast, millest Hakus vist Haagit ei tähenda, Kuckelina küll aga Kukulinna Äksi kihelkonnas, on meil viimsega, Letteculega, tegemist. See Lettecule on seesama Lettikulla, millest 1627. a. Revision Nõo kihelkonnas kõneleb, nimelt praegune Läti küla Luke vallas. Kas sedasama Läti küla mõtleb ka üks 1585. a. dokument, Uniküll ja Letenküll nimetades (Brieflade II, 69), ehk aga Laatre Läti küla Sangaste kihelkonnas, ei ole selge. Laatres puutume ju ka Läti külaga kokku. Unikülaga kõrvuti seistes võiks Läti küla ennem Laatre Läti küla tähendada.

Peale Luke ja Laatre Läti küla on Tartumaal veel mõnda läti-nimelist talukohta olemas. Läti-nimelisi kohti leidub nimelt:

Pokal, Võnnu kihelkonnas.

Terikeses, Võnnu kihelkonnas.

Rasinal, Võnnu kihelkonnas.

Kõnnus, Rāpina kihelkonnas.

Kura külas, Rāpina kihelkonnas.

Meeksis, Rāpina kihelkonnas.

Pühajärvel, Otepää kihelkonnas.
(Lätijaani) Kuikatsis, Sangaste kihelkonnas.
Valgut, Rannu kihelkonnas.
Suures Kambjas, Kambja kihelkonnas.
Vasulas, Tartu-Maarja kihelkonnas.
Alatskivil, Pussi külas, Kodavere kihelkonnas.
Alatskivil, Naelaveres, Kodavere kihelkonnas.
Kaiavere vallas, M.-Magdaleena kihelkonnas.
Elistvere vallas, Äksi kihelkonnas.

Peale nende läti-nimeliste kohtade tuntakse Tartu-
maal veel kaks lätlaste-nimelist talu, nimelt:

Kavastus, Tartu-Maarja kihelkonnas.

Luunjas, Tartu-Maarja kihelkonnas.

Võrumaa sellevasta ei või milgi kombel läti-
nimeliste kohtade rohkusega hoobelda. Mulle on ainult üks
läti-nimeline koht silma puutunud: Koiolas, Põlva kihel-
konnas. Muid kohanimesisid, mille tüvedeks Läti sõnad,
leiame Võrumaalt rohkemini kui Tartumaalt ja mõnest
muust maakonnast.

Hoopis teistsugu pildi läti-nimeliste kohtade rohkuse
poolest avaldab Viljandimaa. Seal puutume „Lätiga“
kokku järgmistes kohtades:

Kaavere Arukses, Põltsamaa kihelkonnas.

Sulustveres, Põltsamaa kihelkonnas.

(—jaagu) sealsamas.

Adaveres, Põltsamaa kihelkonnas; seal karjamõis
ja talu.

Soosaares, Kolga-Jaani kihelkonnas.

Leebikul, Helme kihelkonnas (Läti küla).

Kõpus, Kõpu kihelkonnas.

Kolga-Jaanis tabame Võisikult Lätkalu küla. Muidu
oleks veel nimetada Läti jõgi ja Läti mets Kõpus.

Vähem läti-nimelisi kohti tabame juba Pärnumaal.

Vana-Pornuses on Läti karjamõis. Talud aga

Voltvetis, Saarde kihelkonnas.

Tõstamaal.

Peale selle veel Lätiale Kärü kirikuvallas ja

Voltvetis Läti mets ja Läti tee.

Saaremaal ei ole mulle peale Muratsi läti-nime-
list kohta silma puutunud.

Läänemaal on kõige rohkem läti-nimelisi kohti
Vigala kihelkonnas: Vigala vallas Läti karjamõis. Peale
selle samas vallas Vaguja külas talu ja Läti-Jaani talu
Paljasmaa külas.

Viimaks veel talu nimetada Lihula Meelva külas.

Järvamaal olen kõigest kaks läti-nimelist kohta tabanud:

Järva-Jaani Selikülas ja sealsamas ka veel Lätiaseme.

Harjumaal tuntakse järgmised läti-nimelised talud:

Atlas, Juuru kihelkonnas.

Nehatus, Jõeletme kihelkonnas.

Kaius, Juuru kihelkonnas (Läti-Matsi).

Virumaal on Läti nimede poolest kehv. Sealt olen tabanud:

Lättjala Tudus, Iisaku kihelkonnas.

Lette-Jaan Vanamõisas, Kadrina kihelkonnas. (Brieflade II, 355.) Meie päevil ei tunta Vanamõisa vallas enam läti-nimelist kohta.

Üleüldine ilme on: mida enam Läti piiri ligemal, seda rohkem Läti nimesid, mida kaugemal, seda vähem. Erandi teeb sellest reeglist Võrumaa, kus imelikul viisil Läti nimi peaaegu täiesti puudub. Niisama on lugu Saaremaalgi. Kui see ka Lätimaast eemal, puutusid saarlased üle mere lätlastega tihti kokku. Nähtavasti ei tundunud lätlastel tahtmist saarlastega nende kodumaal ligemalt läbi käia.

Läti nime on kohad suuremalt osalt Lätimaalt tulnud asujatelt pärinud. Mõnekorra tuli neid asujaid vist kogu küla rahvas, sagedamini aga üksik pere. Kõige vanemad teated Läti küla kohta ulatavad, nagu enne tähendatud, 1299. aastani tagasi. Minu oletamise järele on Luke Läti küla nimetatud aastasajal tekkinud; vaevalt võime küla varemast asutamist tõenäoliseks pidada. Ei jõua uskuda, et enne sakslaste tulekut lätlased oleksid Tartumaale küla asutanud. Küll aga oli Läti küla tekkimine Saksa valitsuse all võimalik. Sakslased tarvitasid tööväge ja töid vist sel põhjusel Lätimaalt kogu küla täie rahvast Tartumaale, neile siin mõnesuguseid paremusi töötades. Esimesel sakslaste tuleku aastasajal ei valitsenud ju veel täielik pärisorjus, kui ka ei võid salata, et rahvas oma jagu orjas. Halvemaks muutus lugu 14. aastasajal, mil rahvas täiesti rüütlite meelevalda alla sattus. Sest ajast peale algas üksikute hingede, perede ja isegi külade ümberpaigutamine.

Mitmesugused juhtumised andsid põhjust elanikkude ümberpaigutamiseks ühest kohast teise. Sõda ehk töbi laastas maad, harvendas mõne valla elanikka ohtrasti; pärast sõda ostis mõisnik enesele uusi pärisorje Lätimaalt ja asendas need tühjaksjäänud taludesse. Ehk jälle tarvitas mõisnik rohkem tööväge ja tõi seda enesele Lätist,

olgu kas ostuteel ehk paigutas lihtsalt Lätist Eesti, kui nimelt samal mõisnikul juhtus Eestis ja Lätis mõis olema. Mõnekorra sattus sedaviisi hulk perekondi korraga, mõnekorra aga üksik pere Lätist Eesti. Toodi hulk perekondi korraga Lätist, paigutati need tihti ühtekokku uutele eluasemetele, üksikud muidugi sinna, kuhu juhtus. Esimesel juhtumisel tekkisid sedaviisi läti-nimelised külad, viimsel läti-nimelised talud ehk saunad. Kui ka Lätist tulnud elanikkude asukohad varemini muid nimesid kandsid, hakkas ümberkaudne rahvas neid ometi uute asunikkuude järele Läti külaks, taluks, saunaks jne. hüüdma. Viljandi- ja Pärnumaal tekkisid isegi Läti teed ja metsad, tee vist sel põhjusel, et see Läti poole viis; mets sai ehk oma nime sellest, et ta mingisuguse läti-nimelise koha ligidal kasvas, nagu Läti mets Vigalas Läti karjamõisast nime on pärinud. Viimane nimi igatahes Ebaläti, millel õige Lätiga midagi ei ole tegemist. Vigala Läti karjamõis kannab Saksa keeles nime „Lisettenhof“ = Lisette mõis ümberpanekus. Nagu näha, moondas kohalik rahvas kellegi mõisapreili või proua auks asutatud või vähemalt selle nime kandma pandud karjamõisa Lisette, Lisetti mõisa nime lühendades Lete, Leti, Läti mõisaks ja nii tekkiski Ebaläti mõis. Muud läti-nimelised külade, talude ja muude kohtade nimed sellevastu on aga vististi lätlastelt nime pärinud, nagu paar kohta Tartumaal „Lätlase“ nime kannavad, kuna muidu Lätlase asemel ikka Läti esineb. Kas Lätkalu Kolgas tõesti Lätkalnist tekkinud, nagu mõned tõendavad, jääb küsitavaks. Ennemini võiks nime tüveks Letgalu olla. Vanal ajal kandis Marienburi ümbrus, nimelt lõunapoolne osa, nime Lettgals = Läti lõpp. Sellest nimest Lettgals tekkis vist Eesti kohanimi Lättkalu. Keegi Lättgalust pärit isik jäi vist Kolga-Jaani asumaa ja Lettgalust tulnud isiku järele hakati ta elukohta Lättkaluks (Läti lõpuks) hüüdma.

M. J. Eisen.

Talu.

Olud Eesti rahvalaulude järele.

(Lõpp).

2

Rehetares asusid peale inimeste sagedasti, iseäranis talvel, ka noored koduloomad ja linnud. Kuuleme, et ori, õhtul hilja koju tulles, peab kanu, kes tares, söötma, et nad

kära ei tõstaks ja varemini magama heitnud pererahvast ei ärataks:

Andsin kanale kesida,
Kukel' kuivi rukkida,
Et ei laulnud kurja kukke,
Kõerutanud kana kadeda. V. K. II, 296D.

Tare pidi puhas olema. Esimese toimetusena oli neiul ehk noorikul hommikuti just toa koristamine ja pühkimine:

Tulli üles hommongul,
Varra inne valge'eta,
Pühe tare kolmipäidi.
Tare nelja taheliku,
Veie suuhu suure puru,
Pühkme Pühä palule. V. K. I, 296.

Noorikut õpetati:

Pühi pingid, laani lauad,
Pühi akenad higista,
Uksed uued uhke'eksi. V. K. II, 203.

Enne ei läinud peigmehe poolt pulmalised (samuti ka vastuoksa) pruudi tarregi, kui jaatava vastuse said küsimustele:

Kas on puhas tuaedine,
Lageda laua alune,
Kas on puhtad peiu pingid,
Ilusad au istemed?
Ehk on läte läve alla,
Allikas ahju iessa?
Ehk ma rikun riide'ida,
Ehk ma kastan kapukida,
Hukkan uusi ummiskingi,
Ehk rikun siniribada? V. K. II, 210.

Oli muidugi ka laisku ja hooletuid, kes üleüldist nõuet puhtuse asjus ei täitnud. Need langesid põlguse ja pilke alla:

Neli oli nelduda peressa.
Tuba oli põlvi põhku täis,
Sääreluini sasi täis,
Kedreluini kerpa täis.
Kerbud kõnnsid, kõrred suus,
Täied läksid nurka, pakud jalas,
Iga tunnis tõmbasid,
Tunni taga hammustasid. V. I, 17.

Nõudest olid tähtsamad kalja- ehk õllekannud ja piimapütid, mis puust tehtud ja mitmesuguste kirjadega ilustatud olid. Ka taldrikud ei puudunud. Nõud pidid puhtad olema, ehk küll juhtus, et mõnigi ka selle üleüldise reegli vastu, samuti kui toa koristamise nõude vastu, eksis:

Perenaine, naisukene,
 Kas on lusikad loetud,
 Või on taldrikud tahatud,
 Liuad liidetud lihada?
 Täna käisin tüki teedä,
 Tüki teedä, marga maada,
 Ei leidnud sedä pereta,
 Kus oli pinki peeli pestud,
 Kus oli lauda laasiline,
 Õllekannud kui nied kannid,
 Piimäpütid kui nied pildid,
 Lusikad lume sugused,
 Nüüd ma sain sinna talusse,
 Kus olid hoolikad orjalapsed.

Edasi jutustatakse laulus, et orjalaste talus kõik sööginõud puhtad olnud (V. K. II, 346/18—32).

Nagu õue, tare ja sööginõude puhtuse eest, nii hoolit-
 sesid iseäranis neiud ja noorikud pea puhtuse eest. Soeti
 soa, kammi ehk harjaga:

Need on neiud, mis on meila,
 Könnivad kiriku teeda,
 Pea sualla suetud.
 Kulda harjale haritud,
 Vaski kammilla kasitud. V. I, 20.

Üsna ohtralt tarvitasid neiud ja noorikud ka peeglit.
 Noorikut hoiatatakse, et ta peegli tarvitamises liiale ei läheks
 ja asjata aega ei raiskaks:

Ara pea peilida pihussa jne. V. I, 63.

Mitte ainult elutoaks, reheks ja kõögiks ei tarvitanud
 meie esivanemad rehetare, vaid ka saunaks. Ühes laulus
 räägitakse, et noormees, kes armastas magada ja vilet
 puhuda, ei jõudnud õigel ajal jaole, kui neidusid jagati,
 mispärast ta rumala ja musta naise sai. Tarvis oli katsuda,
 kas naine pestes valgemaks ei lähe. Mees jutustab:

Kütsin tua tudra puile,
 Saana saare halgudella,
 Pesin viiele viiele. V. K. II, 261.

Hiljemini hakati saunu ehitama. Vist oli neid vane-
 mal ajal vähe. Ühe mängulaulu järele võib arvata, et
 tervel külal juhtus ühine saun olema:

Külla külla eidekene,
 Küta küla külma sauna,
 Au aru haljas vihta,
 Kutsu kulli vihtelema! V. I, 88.

Et saunast lugu peeti, võime juba sellest järeldada,
 et peig, neidu enesele naiseks mangudes, kasulikuks loeb

seletada, et tema talu lähedal kasemets on, kust viha leheseid saab (varemini tsit. V. I, 53).

Vihtlemine oli viisiks. Arvati muu seas, et lapse vihtlemisel iseäralik mõju on ta tuleviku kohta. Ema arvati last sandiks, orjaks ehk saksaks vihelda võivat, tarvitades selle juures kas seda vihta, seepi ja vett, millega varemini santi oli viheldud ja pestud, ehk neid, mis varemini orja ehk saksa vihtlemisel ja pesemisel tarvitusel olnud. Seletatakse:

Miks sailaelta (sellest, kes lae all hällis) sandikene,
Kerjakoti kaasakene ?
Emä viis sauna vihtlema,
Vihtus sellele vihale,
Miskas sandid enne vihtund,
Pessis sellel seebilegi,
Miskas sandid enne pesnud,
Loputas sellele viele,
Miskas sandid loputanud.
Sest siis sai tast sandinaine. V. K. II, 243.

Samuti seletatakse nimetatud laulus ka orja- ja saksa-naiseks vihtlemisest.

Teises laulus seletab orjatüdruk, et tema orjaks jäänud sellepärast, et ema ehk vanad naised ta sauna viinud, kuid vihtlemata jätnud:

Olenes uma imä süüdi,
Vai oll' vana naiste süüdi,
Viinu sanna, ei ole vihtnu,
Toonu mäele, ei ole mähknü,
Pannu orja vuodihe...
Selle mul olga orjavani,
Käve käsku-jalgaseni. V. K. I, 87C/36.

Nähtavasti hoolitsesid esivanemad agarasti ihupuhutuse eest.

Peale rehetare ja sauna oli talu hoonetest tähtsam ait. Ta oli vilja, jahu, mitmesuguste toiduainete ja isegi riiete ja raha hoiupaik. Et riided aidas olid (V. I, 67), siis on ka seletatav, mispärast pulmalauludes alati toonitatakse, et

Neiut aidas ehiteldi... Saaberik, 32/78.

Aidast ja ta otstarbest saame kaunis täieliku pildi järgmise kosjalaulu järele:

Neitsikene, noorukene,
Kui lähed õue hulkumaie,
Viis on aita õuessagi,
Õks see rudjub rukkissagi,
Teine taarub tatterissa,
Kolmas nikerdab nisussa,

Neljas odrassa ohiseb,
Viies kaerassa kahiseb.
Neitsikene, noorukene,
Kui lähed aita hulkumale,
Pea puudub sia lihaje,
Jalad jahu salvedesse,
Põlved õlle poolikuie,
Varbad viina vikkidesse. V. I, 54.

Aida läheduses asus harilikult ka kelder :

Peiukene, poisikene,
Aja sa hobu aida ette,
Keera keldri ukse ette! Saaberk, 32/85.

Peale tähendatud hoonete oleksid veel nimetamise väärt: laut, tall ja kõlgus ehk aganik. Nendest tehakse rahvalauludes võrdlemisi vähe juttu. Laudana tarvitati tihti reheatust, mis rehetare otsas asus. Neid, kes isalt kaasavara mangub, seletab :

Isakene, taadikene!
Sul on tallis täkukene,
Riha alla riimu härga. V. K. II, 182B/18

Nagu kirjeldusest näha, oli meie esivanemate talu sisseseade vaene ja vilets. Selle põhjuseks ei olnud aga mitte tolelaegse talurahva laiskus ja hooletus: rahvalaulud tõendavad, et Eesti talus töökusest ja hoolsusest suurt lugu peeti. Tihti tehti tööd ööd ja päevad. Ori kirjeldab oma tegevust järgmiselt :

Ori peab usin olema,
Enne päeva, enne kuuda,
Enne päeva — pääsukesti.
Õöd mina uigun, päivad karjun,
Õöd ma uigun öitsessagi,
Päivad karjun karjassagi.
Koidus pian koju tulema,
Võtan õlpemed õlale jne. V. I, 28.

Neidu õpetati :

Neitsikene, keitsikene,
Ole hoolas hommikulla,
Vara enne valge'eta! V. I, 25, 26.

Noormees pidi tööarmastaja neiu kosima, kusjuures iluduse peale rõhku ei kästnud panna, sest arvati :

Ilu ei pannakse padaje,
Ega valgust vaagenasse;
Töö aga pannakse padaje. Neus, lk. 258.

Varemini kuulsime, et laisku ja hooletuid pilgati ja põlati (V. I, 17). Peame järeldama, et laiskus ja hooletus vähe süüdi oli viletsuse ja vaesuse põhjustena.

Viletsuse ja vaesuse peapõhjuseks ja -allikaks oli raske orjus mõisa ja kirikumõisa väljadel. Nädalate kaupa ei saadud mõisast kodu poolegi, kuidas võis siis talus elu edeneda. Kui sagedasti teol käidi, sellest jutustab neid:

Tihti, tihti, neitsikesed,
Tihti ma käisin teole,
Alati abivaimusse,
Iga kuus korranädalis.
Ei ma saand kuus koduje,
Nädalis memme nägemä. V. K. II, 183B.

Palju oli tööd mõisas ja kirikumõisas, veel rohkem aga ootas töö tegijaid kodus.

Et rahvalaulud peaausjalikult naiste loodud, siis on arusaadav, et nad iseäranis naiste töid ja toimetusi õige üksikasjaliselt kirjeldavad. Meile jutustatakse rahvalauludes naiste tegevusest *kodus* [puhastamas, koristamas: V. I, 17, 20, 69; V. K. I, lk. 296; V. K. II, 203, 210, 228, 346 jne.; vett kandmas: V. I, 28, 38, 54; V. K. I, 41; V. K. II, 203B/29 jne.; karja saatmas; V. I, 52-b; V. K. II, 174; teda ravitsemas: V. K. II, 218, 220, 324; sööki valmistamas: V. I, 38, V. K. II, 314; reht peksmas: V. I, 31, V. K. II, 249; näputööd tegemas: V. I, 61, 65, 70, 74 jne.], *põllul* (kündmas, äestamas: V. I, 41; vilja kogumas: V. K. II, 332, 333), *niidul* (niitmas ja loogu võtmas: V. I, 74), *metsas* (hagu raiumas, koju vedamas ja kütist ehk alet tegemas: V. K. II, 238, 335), *teol* (mõisas ja kirikumõisas: V. II, 93, V. K. II, 183B) jne. Näeme, et talus ei olnud ühtki tööd, milles naised tegevad poleks olnud.

Osalise ülevaate naiste tegevusest annab järgmine laul:

Minu ella vennikene,
Ära pütia pühalla naista,
Katsu kallilla ajalla:
Kõik pürjed pühil ilusad,
Kanad kallilla ajalla.
Sihi naine sirbiltana,
Katsu heina kaareltana,
Vahi naine vartaeltana!
Kui läheb kallis kaare peale,
Siis sina karga katsumaie,
Kason kaare kaunikene.
Kui läheb lindu leikumaale,
Siis sina viisa vihkudesta,
Kason vihud viisakamad.
Kui näed reie peksemaie,
Siis sina karga katsumaie,
Kas see lõoneb valjust varta.
Kui näed kangasta kuduma,
Siis sina karga katsumaie,
Kason kangas kaunikene, jne. V. I, 61.

Meeste toimetustest räägitakse rahvalauludes palju vähem, ja kui räägitakse, siis pajatavad ka sellest naised. Mehi nimetatakse „adrakandijaksi“ (V. I, 94). Võib oletada, et meeste pea-ülesanne oli põlluharimine. Peeti ju neidude seas põllumehest palju rohkem lugu kui ametmeestest, kiideti põlluharijaid (V. I, 41). Salme laulu järele võime oletada, et külvati kaeru, otri, rukkid, herneid, tatraid ja linu (V. I, 52-a):

Kui oli kallis kaera küli,
Rõõmus rukki lõiku aega,
Siis ta (päike) poudada pöristab,
Linad jätab lüvikule,
Kairad nurmele kautab,
Odrad põllule põletab,
Herned yau vahele,
Tatered tua tahaje.

Künti härgade ja hobustega:

Peremies kündis põllul,
Paar oli härgi tal iessa,
Teene paar oli täkkusida,
Kolmas kõrvi ruunasida. V. K. II, 313.

Maad hariti halvasti (V. K. II, 314, V. I, 30): põllu-
tööriistad olid viletsad, primitiivsed (okasäke). Ka teeni-
jate ja pererahva halb vahekord kahandas sagedasti põllu-
harimise produktiivsust (V. I, 30). Vili kasvas vilets,
mispärast raske oli lõigata (ka tõuvili lõigati sirpidega);
iseäranis raske olnud odra lõikus (V. I, 45).

Talvel leiame mehed metsast tarbepuid otsimast,
millest nad kodus sõidu- ja põllutööriistu ja mitmesuguseid
asju meisterdavad:

Suvel künnab suured välläd,
Talvel tappär kaindelassa,
Otsib häida adrapuida,
Hästi häida äkkepuida. V. K. II, 311.

Ämm seletab minijale:

Meil on piirad peiu tehtud,
Kangaspuud küi kogutud. V. I, 72.

Missuguseid asju veel kodus meisterdati, kuuleme
laulust, milles neid kurdab, et ta poiss pole:

Läsi üks mõtsa, teesi mõnda;
Sääi ma teesi tele puid,
Loogustasi looga puid,
Imä üks teesi lehmä nüksit,
Esä teesi hära ikkit,
Vele ratsu vehmerit,
Teesi ma ruhe ruunasille,
Tõise ruhe tõperille,
Kolmanda kodokarjale. V. K. I, 27.

Õeldust võime järeltada, et vanad eestlased pea kõik tarbeasjad ise kodus valmistasid.

Töötati hoolega; ei lastud millalgi aega asjata raisku minna, kuid „põlv“ ei tahtnud ega tahtnud paraneda ja elu edeneda. Isegi igapäevane toit oli vilets.

Halb toit andis teenijaile põhjust alaliseks nurisemiseks:

Peres leiba piperane,
Talus leiba taterane,
Otsast odra järguline,
Keskelt kie-segäne. V. K. II, 193B/12.

Ehk jälle:

Perenaine pettis minda:
Pani vetta piima sisse jne. V. K. II, 314.

Pererahvas püüdis ise paremini süüa kui teenijad. Nii jutustatakse laulus, milles pikemalt pühapäeva talus kirjeldatakse: Orjapoiss lapib kuube ja kasukat ning kavatseb kõrtsi minna. Perenaine saadab ta aga söögivett tooma. Poiss toob vee, kuid saab perenaiselt uue käsu: puid tooma minna. Poiss täidab ka selle ja mõtleb, et „andi annetakse“, kuid kui söök keenud,

Perenaine naisukene
Tõstis liha vaagenale,
Pani vaagna põlle alla,
Peremehele pilkas silma,
Läksid kambri kahekesta.

Tüki aja pärast ilmub perenaine kambri, „tõstab leeme vaagenisse“ ja sõnab:

„Tule sööma, orjapoissi!“
Ise süngi seljaliste:
„Ei taha süüa, ei taha juua,
Ei taha mina midagi!
Ma olen ammu haige olnud.“

Orjapoiss aga vastab:

Ei ole ammu haige olnud...
Liha su sees liguneb. V. II, 39.

Ka rehepeksu ajal kurdab ori:

Õlled juuakse minuta,
Salad süiakse salata,
Mesilelvad mekkimata,
Kooigid kulla katsumata,
Aga: Rei ei pekseta minuta,
Varta ei liia vaevatseta,
Kubu ei kulleta süta. V. I, 31.

Pidudel kraamiti välja kõik joogi- ja söögitagavarad, mis iganes olid. Kuuleme, mis seal söödi ja joodi:

Tooge nüid neid toopisida,
Vedageme viinasida,
Nüid mahub mõdu minusse,
Nüid teie saledad saiad,
Nüid teie vihavad viinad,
Nüid teie õlut punane. V. I, 59.

Ehk jälle:

Söödeti sialihada,
Kohl oinaste osada,
Langu lammaste lihala,
Kirju kuke kintsudella,
Joodeti kana munela,
Õlledella õhinalla,
Vihavalle viinale,
Kalli hapu kaljale. V. II, 56.

Kuulsime juba, et toitusosal tihti sõnavahetust orjade ja pererahva vahel juhtus. Vahekord pahenes veel mitmel muul põhjusel. Orje sunniti rasket tööd tegema, ei makstud iga kord õigel ajal, vahel aga jäeti vilets orja palk, mis mõnest särgist, jalarätikust ja muust riidehilbust koos seisis, sootiu maksmata. Rahvalaul laseb peremehe veel taevasse orjale palka maksma minna, „kangarull tal kaendelassa, küinarpuu pikka peossa“, aga ori ei võta palka vastu, öeldes:

Ei ma taha taeva'assa.
Maksu, Maaría tuassa,
Kui sa ei maksnud sinnamaale,
Kus sa mu vere valasid,
Kus sa mu luud lugesid. V. I, 28.

Huvitav on ka see, et tundus olevat kaks (orja- ja pererahva) seisust. Rahvalauludes räägitakse palju orjatüdruku ehk poisi ja peretütre, samuti ka orja ja perepoja vahekorrast (V. K. II, 180). Kuuleme muu seas, et orjal „viisud, rätikud jalassa“, perepojal aga „sukad, saapad jalassa“ (V. K. II, 190B/10).

Kui halvaks vahekord pererahva ja orjade vahel võis minna, näeme järgmisest laulust:

Sain kui konnade koduje,
Sain kui madude majaje,
Sisalikkude segaje,
Ussi parve ulkajeni,
Kala parve kaasajeni,
Konna keeru keskeelle;
Ära konnad söövad kopsu,
Ära maod söövad maksa,
Sisalikud sõid südame,
Kihulased keedid keele,
Murelased mursid meele,
Erilased võtid hinge. V. II, 37.

Mitte ainult pererahva ja orjade, vaid üsna tihti isegi mehe ja naise, iseäranis aga minija ja ämma vahekord oli võimatu. Naisel pidi palju osavust olema, et mehe meele järele olla, samuti ka minijal, et ämmaga läbi saada (V. I, 75, 76, 77).

Kuigi raske töö, viletsus, vaesus ja mure esivanemaid kehaliselt ja vaimliselt rõhusid, siiski leidsid nad ka lahkemaid, päiksepaistesemaid silmapilke. Need olid siis, kui viibiti külas talgul (V. I, 46) ehk kiigel. Siin kõlas laul, siin käis kiik kõrgele, nii kõrgele, et kiikujaid kaugele, kaugele nähti; siis unusid silmapilguks igapäevased mustad mured.

Kaua kiratseti meie esivanemate kodus, kaua võitles viletsus lootusega, kaua pidid orjad endid petma mõttega:

Orjast saab osa jagaja,
Sulasest saab suuri meesi.

V. I, 36.

Aug. Rööp.

J. W. Jannseni püüded ja sihid.

Teatavasti andis J. W. Jannsen 1848. aastast saadik „Sannumetojat“ välja, milles ainult ajalehe idu peidus oli. Oma olu poolest oli see „uut ja vana maarahvale rõõmuks ja õpetuseks“ pakkuv väljaanne täiesti eriraamat, ometi selle vahega, et mitmed pikemad tükid selles pooleli jäid, nii siis lugejat pooliti kohustasid ka järgnevat raamatut omandama. Raamatu sisu oli ilukirjandusline selle sõna kõige laiemas ja alguslises mõttes ning tuntud Jannsenile omases ladusas ja lihtsas laadis ühtlasi üsna ta vaimus ja sihis: kirjanduse kaudu lugejaid õpetada, juhatada, arendada, selle juures aga ka lõbustada, et nõnda toitu maitsvaks ja meeldivaks teha.

Tükati teist laadi kui teised „Sannumetoja“ lood, on üks pikem pooleli jääv jutustus „Krahvi-härra ja tema kutsar“. Seegi on terve oma olu poolest harilik jutustus; ometi tundub selles ligemal tähelepanekul ka midagi muud, — sellesse on kirjanik kogu oma tulevase tegevuse eeskava kokkusurutud kujus paigutanud, oma seisukohta ja vaadet ühiselu-küsimuse asjus avaldanud. Kahtlemata on see jutustus, niisama kui suurem osa muid Jannseni juttusid, mõne saksakeelse jutu järele kirjutatud, sellele on aga osavasti meie maa ja rahva kohane värv antud, nii et lugejate meelest jutu sündmustik väga hästi ka siit

maalt võis olla, ning seda arvatigi üleüldiselt. Jutustuse aineks on esimeses reas küll mõisniku ja tema teenija, kutsari, vahekord, kuid selle juures tuleb ka mõisahärra ja talurahva vahekord kujutamisele ja hindamisele. Ning viis, kuidas Jannsen seda teeb, näitab erapooletule vaatlejale selgesti, et kirjanik muidugi oma aja ja ilmavaate kohaselt vabameelne oli. Ta ei sea seal sugugi teenijate üleliigset, lõmitavat alandust ja pimedast peast sõnakuulmist eeskujuks ega kiiduväärt asjaks, vaid kutsar Vahter, kes jutustuses õieti „kangelane“ on, nõnda küll kirjaniku enese mõtte kandja, näitab täit mehisust ja julgust, tarbekorral ka kõigeväesele krahvihärrale vastuastumiseks. Kui krahv kord meelega eduses teda põhjuseta tahab karistada ja selleks oma teenrid välja kutsub, haarab tugeva jõuga kutsar need teine teise kaenla alla ja viib toast välja, nendele teravat noomitust andes, et „õlgè härra sõnakuulelikud teenijad, aga mitte ta koerad“. Ning jutustuse käigu lõpp on, et see lihtne, aga mehine mees oma õiglase olekuga kõrgeseisuslise krahvi meele ümber muudab ja tema vastu võitjaks jääb.

Veel huvitavam on viis, kuidas kirjanik talurahva elu ja olukorda ning mõisahärrade vaadet rahva kohta kirjeldab. Tema tarvitab talurahva vaesuse, viletsuse ja mõisa poolt kannatatava rõhumise kohta õige paksu värvi. Kuid kõik see halbtus ja ülekohus sünnib kõnesolevas viletsas vallas mõisniku, krahvi-härra, teadmata ja tahtmata; see on oma loomu poolest õiglane ja ausameelne mees ning soovib kõigest hingest, et tema rahvas hästi, jõukalt ja õnnelikult elaks, arvab ka oma kahtlases meeles ajaloo nõnda olevatki. Sest ta petis ümbruskond, kõige pealt kelm kammerteener Sapp kujutab seda nõnda härrale ette, ise tema ja vallarahva vahele kõva Hiina müüri ehitades, mille tagant krahv ei näe ega tea, kui kurjalt Sapp tema asemikuna talitab. Õiglane kutsar saab aga abinõuks, kes härra silmad selle pettuse kohta avab, nii et ta asjalugu õiges valguses näeb. Ning siis tuleb põhjalik puhastus ja parandus, — mõisa ja valla vahekord muutub heaks ja õnnelikuks.

See mõttekäik näitab Jannseni vaadet ühiseluliste paranduste peale õige kujukalt. Võimupidajad, kõige pealt mõisahärrad, ei ole iseenesest mitte kurjad ega pahad, vaid kõige oleva halbtuse juureks on nende silmakirjalised ja omakasu-otsijad volinikud, kes oma isanda usaldust võõriti tarvitades rahvast koorivad. Vaja aga härradel ise rahvale ligineda, tema oluga end tutvustada, kõlbmatuid vähemehi ära heita, siis on kord ja rahu majas.

Selle mõtteviisi nõrkused on muidugi silmapaistvad. Kõigest muust kõnelemata on see ometi kõrge ja haritud seisuse meestele päratuks kehvusetunnistuseks, et nad nõndaviisi lapsikult endid petta lasevad, nähes ei näe ega kuuldes ei kuule. Kuid see tee, kuidagi viisi rahva isandatele nende kohusetunnet meele tuletada ja nende silmi väheke rahva häda kohta avada, oli sellel ajal ainuke, mida saadi käia. Otsekohele rahva raskuste üle kaevata, mõisahärradele mingit etteheidet teha, oli lausa võimatu. Kui meele tuletame, et veel ligi paarkümmend aastat hiljemini, mil seisukord ometi juba väga palju muutunud oli, vennaksed Petersonid ja nende seltslased oma võitluses mõisate ülevõimu vastu alla jäid, kui raske veel Jakobsonil ja muudel pärastpoole see tee käia oli, siis ei tohi me sugugi selle üle imestada, et Jannsen, kellel pealegi kaugelt seda tusedat selgroogu ei olnud, mis nimetatud meestel, oma sugurahva põlve parandamiseks avaliku hääle kaudu rohkem ei teinud kui tegi. Vaid meil tuleb täit lugupidamist selle kohta avaldada, et ta üleüldse midagi tegi, vähemalt teha püüdis.

Nimetatud jutustuse avaldamisega oli nõnda Jannsenil vististi oma armas siht ja püüe. Kas ja mis vilja see on kannud, selle hindamiseks puuduvad otsekoheised andmed, aga oletada tohib küll, et „krahvi-härra“ jutt koguni mõjuta ei jäänud. Teatavasti sai Jannsen oma ristiisalt Ditmarilt „Sõnumetooja“ väljaandmiseks 300 rubla laenuks (mis pärast kingiks jäi). See oli kõnesoleva aja kohta üsna suur summa. Vististi ei annud mõisnik raha mitte uisapäisa, vaid kuulas järele, mäherdune kirjandus see on, mida ristipoeg selle rahaga kirjastab. Ning nii on väga võimalik, et krahvi-härra jutt otse von Ditmari nõusolemisel ja heakskiitmisel ilmus. Igatahes viis Jannsen oma raamatu ta valmisaamisel enda heategijale austusetäheks ning see sai ta sisuga tuttavaks. Väandra mõisa-härra oli õige õiglase ja vabamõttelise meelega mees ning tema vahekorid vallarahvaga haruldaselt hea, palju parem kui mujal pool. (Kui suur Väandra inimeste usaldus oma mõisniku vastu oli, näitab iseäranis kujukas sündmus, et tuntud „tuulepöörise“ ajal, 70 a. eest, nemad temalt otsekohe nõu ja arvamise avaldust küsima läinud, kas maksab usku vahetada või ei. Ning et härra asja ära laitis, jäigi see tege mata.) Et see olukord ülemaaliseks saaks ja edasi areneks, see ep oligi Jannseni armas iha ja parem püüe.

Kaunis tõenäitlik on siis, et Väandra härra kaudu kõnesolev „krahvi-härra“ jutt ja selles peituv näpunäide

rahva elukorra paranduse kohta mõisnikkude ringkonnas laiemalt tuttavaks sai ning vahest ka Riia rüütlimajas kõne alla tuli ja et see oma kohastki kaasa aitas von Fölkersahmi püüdele talurahva põlve parandamise asjas, osakese kaasa mõjus Liivimaa uue talurahva seaduse saamiseks aastal 1849. . .

Sellessamas sihis ja juhtmõttes kui oma esimeses tähtsamas jutustuses on Jannsen oma terve enam kui 35-aastase kirjanikutegevuse kestusel järjekindlalt käinud ja töötanud. Väga ettevaatlikult ja tagasihoidlikult astus ta edusammusid, hoolega end, niipalju kui võimalik, iga tülituse ja hõõrumise eest hoides, mis tema rahulikule loomule vastik oli, ikka ja alati oma põhimõttest kinni hoides, et „rahu kosutab, vaen kaotab“. Seda rahuarmastust võib mis moel tahes hinnata, aga Jannsenile seda mingiks süüks arvata ei tohitaks mitte, sest ta talitas siin oma kindla äratundmise ja tõekspidamise järele. Kus ja millal ta aga uuenduse ja paranduse tarvilise tundis olevat, ei kohutanud teda miski vaev ega raskus seda kätte püüdmast. Tema usaldus ja lootus oma rahva edasijõudmise kohta oli kõigutamata. Selle kujutuseks olgu väike looke kõneldud. Kui ta „Perno Postimehe“ toimetajana lehte õpetlikumaks ja teaduslisemaks kippus tegema, kui see väljaandjale Bormile kohane näis olevat, hakkas see toimetajat hoiatama. Borm viinud Jannseni kord oma toa akna alla, näidanud näpuga uulitsal astuvate kehvas riides ja tuimade nägudega talumeeste peale ja lausunud mõnitavalt: „Kas niisuguste lehtede Teie lehte kirjutada ja arvate, et nemad sellest magu tunnevad?“ Jannsen aga ei lasknud end sellest etteheitest kohutada, vaid vastanud kindlalt, tema tahtvat oma tööga otse selleks mõjuda ja kaasa aidata, et niisugusedki lehe lugejaiks saaksid.

Ka ei läinud Jannseni rahuarmastus kunagi nii kaugemale, et ta selle nõudel muude mõtteavaldust liialt oleks kitsendanud. Kuna ta ise, nagu öeldud, küll oma väljastumises tagasihoidlik oli, andis ta ometi enda ajalehes tihtigi mõtteavaldusele maad, millega ta ise iga kord just päri ei olnud, aga teistele seda teatavaks tegemist ta ei takistanud. Tema soovis igale mehele mõtte- ja sõnavabadust, ta alatine sõna oli, et „sõeludes saab vili puhata, läbi rääkides mõtted selgeks“, ning ta nimetas oma lehte ikka jututoaks, kuhu iga aus külamees võib sisse astuda ja juttu vesta. Nõnda läksid siis otse Jannseni lehe kaudu esimesed vägevad rahvuslised ja ka muidu vabameelsed helid meie rahva sekka ja äratasid seal vastu-

kaja. Nimelt J. Hurti ja C. R. Jakobsoni kirjutuste kaudu. Esimese mõtetega oli toimetaja ise üleüldlikult nõus, õige kaua aega ka teise omadega, kuni lahkuminek tuli, mille põhjused küll mõlemate hoopis vastandlikus iseloomus seisavad, aga tükati vist ka asjaoludes peituvad, mida senini küllalt pole selgitatud.

C. R. Jakobson otsis oma mõtteavaldustele teed esiti „Eesti Postimehe“ kaudu ning hakkas seal juba 1865. a. saadik õige rohkesti kirjutama, nimelt tulevases „Sakala“ vaimus, kuigi alles tasasemal toonil. Ja Jannsen oskas oma tublist kaastöolisest lugu pidada, andis temale avara voli nõnda kirjutada, kui kohaseks arvas. Jakobsoni kirjad ei ilmunud mitte üksnes sisu poolest muutmata, vaid nendes salliti pärastpoole ka uut kirjaviisi, kuigi muidu leht veel vanas kirjaviisis ilmus. Peagi pörkas aga Jakobson oma mõtetega mõne teise omade vastu, ja vaidlused olid lahti. Juba 1869. a. algasid need suuremal määral kirjaviisi küsimuses õpetaja Schwartziga. Järgneval aastal tuli veel palju vägevam vaidlus kooliküsimuses, kus Jakobsonile nimelt kirikuõpetajad teravalt vastu astusid; nendevaheline vastolu ilmus juba siis tuntavalt. Toimetaja poolehoidmine oli esiti agara kaastöölise päralt, kelle eest ta mõndapidi püüdis kosta, nagu selleaegsetest „Postimeestest“, nimelt kirjavastustest tunda on, mille pärast Jannsen ise mõnda meelemõrudust tunda sai. Sest kuigi Jannseni ja Jakobsoni mõtted juba siis palju lahku läksid, peale muu ka laulupidu küsimuses, käisid mõlemad üleüldistes asjades ometi käsikäes (Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandri kooli komiteede asutamises).

Lausa lahkuminek sündis — mis iseäraliselt tundub — otse selsamal ajal, kui ka Kreutzwaldi ja Koidula vahekorras murrang tuli: Koidula mehelemineku eel, a. 1872. „Eesti Postimehes“ teatas toimetaja sellest vahekorra katkemisest mõistukõne moel, aga õige selgelt järgmisel kujukal kombel: „Mul oli kord noor reisiseltsiline, kes minuga ühte teed tahtis käia ja ühe sihi poole ütles minevat. Aga ma ei suutnud temaga sammu pidada. Oli teine vähe kärsitu ja kuuma verega; tal oli moeks, teed käies hästi valjusti karjuda, et teised teed annaksid; vastutulijatega kõneles karedate ja kõvade sõnadega; vahel pidin temaga ka üle aedade hüppama, kus mu riided mõnda korda rebenesid, ja ma tean küll, mis rätsepp nende parandamise eest on võtnud. Viimaks tüdinesin ma ja ütlesin külamehele: Käi peale sina oma jõudu ja mina oma! Parem on, kui lahkume!“

Et Jannseni ja Jakobsoni vahel peale laia mõtteviisilise kuristiku, mille üle võimatu oli silda ehitada, ka mõned iseäralised asjaolud võõrastust ja vaenu on tekitanud, tundub sellest, et Jakobson mitte ainult Jannseni vanameelset ja kiriklikku seisukohta, vaid ka tema isikut arvustama, karvustama ja nõökama kippus, niihästi kirjas kui kõnes.

Kõik muud tõukamised ja torkamised Jakobsoni poolt ja tema leerist on ometi tühi täpe selle etteheite vastu, mille algus tundmata on, mida aga nimetatud leeri poolt agaralt õhutati, toideti ja rahva sekka laotati: Jannsen olevat sakste, peasjalikult mõisnikkude paelus, nende palgaline, ja kirjutavat seepärast nende mõttes. See arvamine oli omal ajal ülemaaline ja seda ei ustud mitte ainult lihtsate maameeste ridades, kus seda kerge oli tõenäitlikuks teha, vaid isegi enam haritud ringkondades. Tehti koguni terve näitemäng „Postipapa“ müümiseloo kohta. Muidugi ei jäänud asjalugu ka „papa“ enese eest varju, kes esiotsa küll paremaks pidas sellest vaikida; aga kui temalt kirjadega järele pärima hakati, kuidas lugu selle müümisest on, ei saadud enam parata, vaid „Eesti Postimees“ avaldas 1872. a. lõpupoolel kuulujutu tagasitõrjumiseks pikema kirjutuse, milles ta mõjukalt seda mõtet hurjutas, nagu „elaks ma iseene hinnast“. Muidugi ei kaotanud see vastuvaidlus tähendatud arvamist, vaid see tegi veel hiljemini nii rahvajuttudes kui kirjanduseski kolli, ning ta jäljed ulatavad praeguse põlveni.

Ei ole sugugi vaja Jannseni tühjakstunnistamise-kirjutust selle arvamise kohta lugeda, et tunda ja mõista, kui tühine ja alusetu see on. Sest kõnelemata Jannseni otsekohesest ja ausameelsest loomusest, millesse müügi mõte ei hakanud, ei olnud tähendatud leeris ometi pisematki põhjust seda veel ostma hakata, mis muidugi kindlalt käes oli. Jannseni sõbralik ja heatahtlik vaade mõisnikkuseisuse ja kiriku vastu oli Jannseni noorest east ja arenemisekäigust päritud ja suureks kasvanud; mingit maad pole mõttele, et tema omakasu otstarbel vastu enda paremat äratundmist oleks talitanud. Ka ei aetud seda müümisest juttu sugugi sellel ajal, kui Jannsenile ta elupõlve parandamiseks „tema enese hinda“ vahest vaja oleks olnud, sest ristiisalt v. Ditmarilt saadud laenu ei võidud kuidagi äraostmiseks tembeldada. Müügi mõte tekkis alles siis, kui Jannsen oma ajalehe hea mineku mõjul, juba isegi jõukale järjele, nii-öelda „haljale oksale“ oli saanud, endale maja võis omandada ja lapsi hästi koolitada, nii et temale „enese

hinda" enam tarvis polnud. Ning ühesugune vaade valitseb Jannseni töödes niihästi enne kui pärast arvatavat „Postipapa“ müügi lugu.

Võimalik on, et müügijutule pisut alust järgmine asjalugu andis. Kui Jannsen aastal 1869 „Eesti rahva vabastamise jubileumi puhuks „Postimehe“ kõrvale ka esimene Eesti põllutöö-ajakirja asutas, et nõnda meie maa põllumajandust edendada, oli see muidugi varaliselt kardetav ettevõtte, sest parajasti siis meie maal valitseva leivapuduse mõjul oli tarvilise arvu tellijate saamine koguni kahtlane. Jannsen palus siis Saksa suurpõllumeeste seltsilt — „Ökonoomia Sotsieteedilt“ — oma ettevõttele toetust ja sai ka: Selts tellis oma kulul 200 eks. „Eesti Põllumeest“ ning saatis need mõisatesse hinnata lugemiseks. See tellimine kestis mõned aastad. Nõnda sai siis Jannsen tööpoolest „mõisnikkudelt raha“, kuid kõigest 200 rubla aasta kohta (leht maksis nimelt 1 rubla), ning mitte kingiks, vaid lehe hinnaks. Ja raha ei tulnud ka mitte mõisnikkude, vaid nende põllumeeste seltsi käest, kes „keiserliku“ nime kandis, ja ei läinud mingi poliitilise sihi, vaid Eesti põllutöö olu tõstmiseks ja toetuseks. Sellest midagi müümist mõelda oleks meeletus.

Põhjalikult hävitab arvamist, kui oleks Jannsen oma tegevuses kuidagi moodi sakste leivaline või nende „pilli puhuja“ olnud, ka see nähtus, et tema vanameelsema osa Saksa seltskonna juures sugugi heas kirjas ei seisnud, vaid tema ning ta töö peale koguni pahaselt vaadati, seda halvaks ja otse kahjulikukski peeti. Esimene Eesti laulupidu, mis Eesti rahvuslisele liikumisele nagu ristimisepiduks sai, tundus sellest hoolimata, et ta otse Saksa seltskonna parema oša nõusolemisel ja kaastegevusel sündis, teistele päris jõledusena, ning Jannsen sai sel puhul väga kibedalt karvustada, ei mitte ainult omavahel, vaid ka avalikult; see pahameele avaldus hoidis endale teed isegi Jannseni oma lehes. „Eesti Postimehes“ nr. 25 1872 ilmus lehe eesotsas õieti iseäraline kirjutus F. W. S. allkirjaga, mille sisu heledat valgust heidab nähtavasti õige tugevavoolulise mõtteviisi peale selle aja Saksa seltskonnas. Kirjatükile on toimetus sündsa pealkirja pannud: „Vanaaegne kell.“ Ning on sõnavabaduse põhimõtet austades ta täies suures ja — rumaluses avaldanud.

Kiri algab küll, nagu sarnastel kordadel ikka, meelitava ütelsega: Armas „Postimees“, ja öeldakse ka mõni sõna toimetaja ning ta töö kiituseks. Siis aga tuleb õige kibe noomitus, järgnevalt:

„Mina olen üle 40 aastat maarahvaga ümber talitamas ja pea üsna nende keskel elamas, aga olen aasta-aastalt selle mõtte sees ikka kindlamaks läinud, et maarahvast milgi ajal täiskasvanud, haritud ja tublit rahvast ei või saada, niisama vähe kui neegritest. — Mis tahtsid sa maarahvale sellega head teha, et maakeele nädalalehe asutasid? Kõigile ei ole kõike tarvis, ja talurahvale ajalehte koguni mitte, sest see on neile kahjulikuks lapseliku alama meele rikkujaks. Ja mis õnnistust peab maarahvale „Eesti“ nimi tooma. See on ka sinu ülesvõtmine. Enne oli igaüks alandlik ja aupaklik maamees, nagu alama rahva kord ja kohus; nüüd on see rahvas nagu maa alla vajunud ja „eestlased“ üksi järele jäänud, priius, inimese-õigus ja kes teab mis jamsi sõnad suus. — Sa oled nii mitmed ilma asjata mõtted rahva südamesse sünnitanud, mis neil iial ei oleks pidanud meele tulema. Sina viskad inimesed ja seisused kõik ühe poti sisse ja keedad neist oma armast, aga jõledat üleüldist inimese-õigust — juba nüüd räägid nõnda, kui peaks igal Hansul ja Matsil oma „inimese-õigus“ olema, mis saab veel edaspidi tulema.

1869. a. pidu — see oli ka enamasti sinu tegu — oli jõledus ja rahva meelesegamine.“ — Niisuguses toonis läheb kiri ikka edasi ja lõpul on kahetsus, et see kõik nõnda on tulnud.

Toimetuse vastus selle kange süüdistuse kohta oli õige tüse: „Andku Jumal andeks ja pidagu küla karjapoisid oma naeru, aga meile saadetud kiri on niisugune, aga mitte teisiti, et kirjale vastus nii väga kirja enese sees seisab, ei ole meil tarvis oma vastusega ruumi raisata. Iga laps mõistab, et niisugune „vana kell“ saja aasta eest pidi helisema, nüüd aga ei ole säherdusel laulul enam kuulajaid ega järelelauljaid. Vana kirjasaatjaga vaidlema hakata aga ei maksa, tema pea on endise laperguse vormi sees vanaks saanud ja laseme teda sel viisil rahuga mulda minna.“

Nähtavasti on eelseisev kiri kellegi tegelase sulest, kes ikkagi oma jagu rahvaga kokkupuutumises on olnud ning selle elust ka oma moodi osa võtnud, nii et rahva keelegi kaunis hästi oli ära õppinud, sest lehes ilmunud kiri on küll otse temalt niisugusena tulnud; ka oli ta ise Eesti lehte lugenud. Kui juba seesugused oma arust ja oma seisukohast rahvale heasoovijad inimesed nõndaviisi võisid mõelda ja kirjutada, mis võis siis nendelt oodata, kes ise Eesti asjadega mingit tegu ei teinud ning oma arvamisid nende kohta endise aja mõtteviisis omandasid, et eestlased midagi neegrite taolised on?!

Nõnda siis: ühelt poolt rahva äraandjaks ja ta edene-
mise kammitsejaks, süsimustaks tagurlaseks arvatud, teiselt
poolt kardetavaks ässitajaks ja kihutajaks, kõige mõjuvõimu
ehk autoriteedi ees aukartuse hävitajaks peetud, pidi
Jannsen olema, elama ja töötama. Väga tabavalt võrdles
ta enda ajalehe tööd „munade peal tantsimisega“.

Viimaks olgu veel ühe asjaloo peale tähendatud, mis
Jannseni seisukohta rahva õiguste laiendamise püüde asjus
valgustab. Kui a. 1864 Viljandimaal teatav liikumine lahti
puhkes, mille tagajärjeks esimese Eesti saatkonna käik
keisri ees oli, kus rahva olukorra raskusi kujutati ja nende
vastu abi otsiti, siis hoiti see ettevõtte arusaadaval põhjusel
küll Jannseni eest varjul, tundes ja mõistes, et tema selles
kaastegev ei saa olla, kuid et põhimõttelikult tema nõus-
olemise kohta kindel oldi, näitab asjalugu, et saatkonna
tähtsam tegelane Adam Peterson sünnimusest, kui see juba
möödas oli, kohe „Eesti Postimehele“ teatas, muidugi ette-
vaatlikult ja tagasihoidlikult. Kui siis pärast ettevõtte osa-
listele kimbatused tulid, ei saanud Jannsen muidugi neid
kuidagi kaitsta ega aidata (seda ei suutnud isegi palju
mõjukamad mehed teha, kes ometi valitsuse ringkondades
liikused, nagu Dr. Karell ja Dr. Köler). Kuid tema ning
iseäranis ta tütre (Koidula) täis osavõtmine oli nende pool.
„Maapaosse“ saadetud Peeter Petersoniga seisis Koidula
kirjavahetuses, saatis temale ka Eesti ajalehti ja on nõnda
teda ta raskel põlvel troostinud ja kinnitanud, tema meelt
rõõmustanud ka siis, kui muud sõbrad temast taganesid.

Iseenesest ulataks juba Koidula nimi üksi selleks, et
iga kahtlust Jannseni täis ja puhta, elava ja õiglase Eesti
meelsuse kohta kõva rõhuga tagasi tõrjuda ja tühjaks teha.
See tuline isamaa-meelsus ja põlev rahva-armastus, mis
Koidulat täitis, oli oluliselt tema Eesti isalt omandatud.

H. Prants.

Professor Aleksander Kaelas.¹⁾

Oleme täna siia kokku tulnud Akadeemilise Filosoofilise
Seltsi avamiskoosolekule. Lubage, et ma selle koos-
oleku avan mõne sõnaga selle mälestuseks, kes oleks
võinud praegu minu asemel siin seista, kelle elavat sõna

1) Kõnena esitatud Tartu Ülikooli Akadeemilise Filosoofilise Seltsi
avamiskoosolekul 5. det. 1920.

me oleksime võinud siin kuulda, aga kelle kohta saatus ometi teisiti on otsustanud. Räägin meie Tartu Ülikooli filosoofiaprofessorist Aleksander Kaelasest, kes, nagu me kõik teame, selle aasta aprillikuu alguses kaugel külmal maal, Irkutskis, igavesele unele uinus.

Kaelas sündis 9. oktoobril 1880 Karksi vallas, Pärnumaal. Lapsepõlve saatis ta mööda Mõniste vallas, Hargla kihelkonnas, Võrumaal. Vanemad olid kehvad talurentnikud. Ainukene võimalus pojale paremat haridust anda oli — saata ta Riiga, Vene vaimulikku kooli (духовное училище), ja nagu nii mitmedki teised vaesemad greeka-õigeusulised eestlased ja lätlased, teevad seda ka Kaelase vanemad. Nii astub ta sügisel 1891 Riia vaimulikku kooli ja saab kroonu kulule. Vaimulik kool oli ettevalmistuskooliks vaimulikule seminarile, ja a. 1895, peale esimese lõpetamist, jätkab Kaelas õppimist viimases. Suur on mõju, mida avaldab inimese vaimlise arenemise peale keskkool, aga, võib olla, veel tuntavam on see pitsat, mille vajutab inimese peale Vene vaimulik kool. Ka Kaelase elus etendas ta väga tähtsat osa. Muidugi, kõik see haridusesüsteem on nüüd läinud, tagasitulemata „mineviku varjude“ hulka kadunud, ja iseäranis ei tule seda kahjatseda, aga siiski olid ka siin oma väärtuslikud elemendid; tõsised õpeplaanid, väga väljapaistev koht, mis nendes loogikal, psühholoogial ja filosoofial oli, suur rõhk, mis kirjalikkude tööde peale pandi, õpilaste kooselamine, mis vastastikusele mõttevahetusele, hariduslike ringide tekkimisele, laulu ja muusika arenemisele jne. kaasa aitas, ja selle juures palju vaba aega — päevas ei olnud enam kui 5 tundi — ja võrdlemisi suur vabadus, mis õpilastel oli, — kõik see mõjus selleks kaasa, et, vaatamata mõne, võib olla, „reaalsete“ teadmiste puudulikkuse peale, vaimuliku kooli kasvandik oma formaalse arenemise, oma vaimlise iseseisvuse poolest üleüldse ees seisis selleaegse ilmliku keskkooli õpilasest.

Ka Kaelase juures ärkas huvi teadmise ja iseäranis filosoofia vastu juba seminari pingil. Et uute keelte õpetamine seminaris puudulik oli (õpetati ainult Saksa keelt kolme aasta jooksul), siis hakkab Kaelas, nagu mõnedki teised tema klassis, ise Saksa, Prantsuse ja Inglise keelt õppima — nii hästi, kui see iseõppimise teel läheb. Neljandas klassis, filosoofiakursuse lõpu poole, ostab ta omale juba Kanti „Kritik der reinen Vernunft“ Saksa keeles ja hakkab seda studeerima. Varsi hakkab ka iseseisev mõtte töötama. Nõndanimetatud „Основное богословие“

(kristliku apologetika) kursuses puudutatakse teiste „risti-usu vastaste“ teooriate hulgas ka darvinismi. See vist pani Kaelase darvinismi üle mõtlema, ja mõne aja pärast saadab ta ühte ajakirja, mis, kui ma ei eksis, sel ajal Viljandis ilmus, artikli, milles darvinismi ümber lükkab argumentidega, mis „liht“ inimese mõistusele iseäranis usutavad pidid olema. Artikli peale vastas Dr. Richard Aavakivi, ja muidugi ei olnud haritud loodusteadlasel raske näidata, et vaimuliku kooli õpilase argumendid mitte küllalt põhjendatud ei ole. Siiski on see esimene avalikkuse ette astumine huvitav. Ta iseloomustab meile noort mõtlejat, kes juba kindlasti oma jõudude sisse usub, ja teiseks paistab siin välja joon, mida me Kaelases ka pärast näeme: tema kiriklus. Tutvudes põhjalikult kõiksugu filosoofiliste süsteemidega, laiendades oma loodusteaduslisi teadmisi, jääb Kaelas siiski truuks kiriku õpetusele. Tahtmata tekib siin paralleel Vladimir Solovjeviga...

Teaduse kõrval ei jäta Kaelas kõrvale ka teisi huvisid: ilukirjandus, muusika — mängib viiulit, nii hästi kui see ilma õpetajata läheb, ja vaatamata ümbritseva kära peale — käib mõnikord teatris, kontserdil jne...

Juba seminaris arenesid Kaelases välja need karakteri jooned, mis temas ka pärast välja paistsid ja mis kõiki, kes teda ligemalt võisid tundma õppida, sundisid temast lugu pidama: suur tõsidus, kohusetunne, kõikumata tahtjõud, nõudlikkus enese ja teiste vastu, tagasihoidlikkus ja üleüldine, ütleksin — kõlbuline purism, mille tõttu ta neile, kes teda ligemalt ei tunnud, natuke kuiv võis näidata. Võõraskäimine, tants, lõbus sõpradega koosolemine õlleklaasi taga jne. — need nooruse lõbud ei meelitanud teda sugugi. Sel ajal, kui teised vabal pühapäeva õhtul linnas tuttavate juures lõbusalt aega mööda saatsid ehk Aleksandri uulitsat mööda jalutasid, istus tema ikka oma koha peal, luges ehk kirjutas välja raamatust väiksesse kaustikusse Inglise ehk Prantsuse keele sõnu oma ilusa, ühetasase käekirjaga ja niisama puhtalt ja äkkuraat, nagu kõik, mis ta tegi. Selle juures õppis Kaelas hiilgavalt — oli kõik aeg teine õpilane klassis. Juunikuu alguses 1901 lõpetas Kaelas seminari.

Juba paar aastat enne seda oli tema isa surnud ja ema oli lahkunud talust, mida ta pidada ei suutnud. Pere-konna aineeline seisukord oli väga raskeks muutunud. Ei olnud võimalik selle peale mõelda, et ülikooli astuda, ja sügisel sõidab Kaelas Moskva vaimulikku akadeemiasse. Sõiduraha, mida tal omal ei olnud, kingivad talle seminari

õpetajad. Akadeemias õpib Kaelas jälle kroonu kulul. Siin huvitavad teda jälle kõige pealt psühholoogia ja filosoofia, ja ta töötab nendes ainetes suure hoolega professorite Tihomirovi ja Sokolovi juhatusel. Kevadel 1905 lõpetab Kaelas vaimuliku akadeemia magistrandi kraadiga. Väitekirjaks oli tal „Descartes'i filosoofia“.

Kaelas püüab nüüd jälle kodumaale tagasi, aga ei pääse. Vene vaimulik ülemus ei salli ju muulasi Baltis. Nii on ta sunnitud Venemaal omale teenistusekoha võtma ja saab Kaluuga vaimulikku seminaari filosoofiliste ainete õpetajaks. Ühes sellega õpetab ta ka pedagoogikat kohalikus piiskopkonna tütarlastekoolis (Женское Епархиальное училище). Siin, Kaluugas tekib muu seas üks intsident, mis väga hästi iseloomustab seda õhkkonda, milles mõnikord vaimulikus koolis tuli töötada, ja näitab meile ühtlasi ligemalt ka Kaelase vaimlist isikut. Üks teine noor õpetaja, teoloogilistes ainetes, oli vanema klassi õpilastele kirjaliku töö üles annud ja selle juures ütelnud, et igaüks võib kirjutada nii, kuidas tahab, et kõikidel täielik mõttevabadus on. Üks õpilane tarvitas seda vabadust ja oli Descartes'i hingeteooriast väga eitavalt rääkinud. Õpetaja vaatas kirjalikud tööd läbi ja ei teinud õpilasele mingisuguseid märkusi. Aga nagu see sagedasti seminarides sündis, omalt poolt vaatas tööd läbi ka rektor, kelleks Kaluugas sel ajal üks archimandrit oli. Rektor leidis, et Descartes'i õpetus hingest käib täitsa kiriku õpetusega kokku, ja nägi sellepärast õpilase töös täielikku kiriku õpetuse eitamist. Asi muutus väga tõsiseks: noort õpetajat, kes oli säherdust asja lubanud, ahvardas lahkumine ametist. Viimaks tuli küsimus pedagoogika-nõukogu ette ja Kaelas, kui filosoofia eriteadlane, pidi ka oma arvamist avaldama. Ja julgelt ja täitsa selgelt näitas ta, et isa rektori teadmised Descartes'i filosoofia kohta puudulikud on, et Descartes'i hingeõpetuse eitamine sugugi ei tähenda veel kiriku õpetuse eitamist... Väga kerge ei olnud Kaelasel ka piiskopkonna tütarlastekoolis. Kooli juhatajanna, kangekaelne ja mitte väga intelligentne „матушка игуменья“, tegi temale kõiksugu takistusi; oli näit. selle vastu, et viimase klassi õpilased viidaks kuhugi algkooli õpetuseandmist pealt vaatama — aga siiski oskas Kaelas oma tahtmise läbi viia.

Säärased olud ja peasjalikult edasiõppimise tung olid põhjuseks, et Kaelas 1908. a. Kaluugast lahkub ja Moskva ülikooli filosoofia - osakonda astub, mille ta a. 1911 lõpetab. Siin töötab ta jälle filosoofilistes ainetes, Lopatini ja peasjalikult Tshelpanovi juures. Nii võtab ta

1908/9. õpeaastal osa filosoofilisest seminarist (harjutustest) teema üle „Õpetused reaalsusest“ ja 14. märtsil 1909 kannab ise ette referaadi „Reaalsuse probleem Lotze juures“; ühes sellega võtab ta osa praktilistest töödest eksperimentaalpsüholoogias. Järgmisel, 1909/10. õpeaastal võtab ta osa seminarist teema üle „Eetika põhjendamine“ ja 10. oktoobril 1909 oponenteerib referaadile „Eetika põhjendamine Sidgwick'i järele“. Sama õpeaasta jooksul alustab Kaelas iseseisva eksperimentaalse uurimise teema peale „Tundmuste põhivormid“ ja võtab osa katseisikuna teisest eksperimentaalsest uurimisest „Rütmi“ üle. 1910/11. õpeaastal võtab Kaelas osa seminarist teema üle „Vaimlisest substantsist“, kannab ise 16. oktoobril 1910 ette referaadi „Descartes'i õpetus hinge substantsist“ ja jätkab oma uurimist „Tundmuste põhivormidest“. Järgmisel õpeaastal kestab sama töö edasi.

Peale ülikooli lõpetamist 1911. a. katsus Kaelas jälle kodumaale — gümnaasiumi õpetajaks saada. Seekord rippus asi ilmlikust ülemusest, aga jälle ei tulnud sellest mitte midagi välja. Nii jäi Kaelas Moskva ja sai seal 2. gümnaasiumi õpetajaks. See oli tal väga tähtis. Ülikoolis viibimise ajal tuli tal suurte aineliste raskustega võidelda: õppida ja õdesid üles pidada. Peale ülikooli lõpetamist töötab Kaelas edasi. 1912. ja 1913. a. jooksul töötab ta psühholoogilises instituudis teema peale „Tahtepingutused ja puls“ ja valmistab end ühtlasi magistri eksamile, mille teebki a. 1913. Järgmisel aastal saab ta Moskva ülikooli eradotsendiks. Teadusliku töö kõrval võtab Kaelas elavalt osa ka seltskondlikust elust: korraldab Eesti Üliõpilaste Seltsi ja on mitu aastat järgemööda tema esimees.

Aastal 1917 teeb Kaelas veel ühe katsed kodumaale saada — Tartu ülikooli juure. Käib ajaloo - filoloogia fakulteedi dekaani Petuhovi jutul, aga saab vastuse: „Намъ нужны люди русской ориентации“...

Ka kodumaa greeka-õigeusu kiriku elust võtab Kaelas elavalt osa. Kui a. 1917 viimaks Moskvasse kokku tuleb kauaigatsetud ülevenemaaline kirikukogu (соборъ), valitakse Kaelas Eesti koguduste poolt sinna esitajaks. Kirikukogu liikmena tuleb Kaelas viimast korda kodumaale 1917. a. detsembri lõpul, kadunud piiskopi Platoni ametissepühitsemisele Tallinnas. Sel korral nägin ka viimast korda Kaelast oma juures Tallinnas. Poliitiline taevast oli sel ajal küll raskeid pilvi täis, aga Kaelas vaatas kõige peale väga optimistlikult: tarvis aga oma tööd edasi teha, küllap see kõik mööda läheb. Kaelas sõidab jälle Moskvasse tagasi. Järgmisel aastal hakkab toiduainete puudus ikka terava-

maks minema, ja Kaelas, nagu mitmedki teised, sõidab kaugemale provintsi, Volga ääre, et omale paar puuda jahu muretseda. Aga sel ajal tuleb sõjaliin vahele ja ta ei saa enam tagasi. Tuleb kuhugi teise kohta sõita, ja Kaelas sõidab Ufaasse. Kuid ta ei kahjatseda seda sugugi. „Tänu Jumalale, sain sellest enamlaste põrgust lahti,“ kirjutab ta hiljemini ühele sõbrale kodumaale. Ufaast sõidab Kaelas Omski ja sealt pärast Irkutski ja saab seal ülikooli professoriks. Need puudulikud teated, mis meil tema tegevuse kohta Irkutskis on, näitavad, et ka siin Kaelas oma harilikul viisil energiliselt töötas ja lühikese aja jooksul suutis üleüldist lugupidamist leida. Tema ettelugemistel olid kuuldesaaliid kuulajaid ikka puupüsti täis. Fakulteedi poolt valiti ta fakulteedi sekretäriks. Ta asutas Irkutskis ka filosoofilise seltsi.

Sel ajal, kui Kaelas kaugel Siberis viibis, tulid meie kodumaale paremad päevad. Näis, et Kaelase kauaigatsetud võimetus, oma jõudu kodumaale pühendada, viimaks siiski on tulnud. Ja tõesti, esimeste õpejõudude hulgas, kes uue Eesti Tartu ülikooli juure valiti, oli ka Kaelas. Küsimus seisis nüüd ainult selles, kuidas kodumaale pääseda. Niikaua kui Siber Koltshaki võimu all seisis, oli see väga raske: oleks tulnud sõita üle Jaapani, mereteed ümber Aasia. See nõudis muidugi määratu summa raha. Seda, mis Tartu ülikooli valitsus selleks oma poolt võis pakkuda, oli liig vähe. Aga Koltshak langeb, enamlastega tehakse rahu, ja nüüd on võimetus kõikidel Eesti kodanikel otseteed kodumaale tagasi tulla. Kaelase sõbrad ja tuttavad lootsid juba, et mitte kaugel see aeg pole, mil nad Kaelast uuesti oma keskel näevad, ja korraga, juunikuu alguses, toovad lehed sõnume: professor Kaelas Irkutskis surnud!.. Ühes kirjas, mis 1919. aasta septembrikuus kirjutatud ja alles juunikuu keskel, juba peale Kaelase surma sõnumet, Tartu jõudis, räägib ta oma harilikus optimistlikus toonis tulevikust, soovist kodumaale tagasi tulla. Aga saatus oli teisiti otsustanud. Vananenud tiisikus, mis ennast ammu juba tunda andis, saab võimuse organismi üle, mis üleliigse töö, läbielatud raskuste läbi vastupanuse oli kaotanud — ja 7. aprillil sureb Kaelas vaikselt. „Ainult üks ettelugemine Tartu ülikoolis, ja siis võin ma mulda minna“ — olla ta mitu korda enne surma ütelnud. Ja ta uskus, peaaegu viimse päevani, et see minut tuleb, kus ta kodumaa ülikooli kateedril oma kuulajate ees seisab. Peaaegu viimase päevani teeb ta korraldusi kodumaale sõiduks — ise voodis olles...

Kaelas oli kodumaal võrdlemisi vähe tuntud. Aga meie, tema sõbrad ja ligemad tuttavad, teame, mis me kõik tema isikus oleme kaotanud. Üleüldised Venemaa olud, mõtteta raskused teadusliku kraadi omandamiseks ja peale selle veel raske varandusline seisukord olid põhjuseks, et Kaelasel, nagu nii mitmelgi teisel teaduses edasipüüdjal noorel mehel, palju tuli vaeva näha ja raskusi ära kannata, enne kui avanes võimalus end enam ehk vähem täitsa teaduslikule tööle pühendada. Siia juure tulid veel viimaste aastate sündmused ja nende läbi loodud üleüldine seisukord. Sellepärast ei ole ime, kui see iseseisev teaduslik töö, mis Kaelas ära suutis teha, vahest mitte väga suur ei ole. Kahjuks ei ole mul selle kohta praegu ligemaid teateid. Korralikku kirjavahetust meie vahel ei olnud ja nendel harvadel juhtumistel, kus meie kokku saime, ei suutnud me teineteisele kõike ära jutustada. Ma ei võigi kindlalt ütelda, kas tema midagi suuremat on trükinud. Kui ma teda viimast korda 1917. a. lõpul nägin, siis rääkis ta ühest tööst nõndanimetatud Uue-Friesi kooli üle. Üks tema sõpradest teatab tema magistri-väitekirjast „Emotioonide genesisest“. Teine kadunu sõber teatab mulle, et Kaelase rikkalik raamatukogu ja käsikirjad olevat osalt sissepakitult Moskvas, kuhu nad peale tema ärasõitu jäid, ja tulevad Eestimaale, osalt Venemaal prof. Lopatini õpilaste käes, ja nimelt üks suurem töö. Niipalju kui kõigest, mis tean, võin oletada, olid Kaelase huvid väga laialised ja mitmekülgsed, iseäranis aga olid tema stuudiumi objektideks — psühholoogia ja uuem filosoofia. Aga muidugi, see, mis Kaelas järele jättnud, on väike, võrreldes sellega, mis ta veel oleks võinud anda. Tema suured ja põhjalikud teadmised, väsimata töövõime ja rikkad ja mitmekülgsed vaimuanded — kõik räägivad selle poolt, et temast kõikepidi väljapaistev teadlane oleks saanud. Nüüd on aga viljarikas teaduslik töö peaaegu alguses katkenud!..

Aga mitte ainult kodumaa teadus ei ole tema isikus suure kaotuse saanud. Kaelas võttis ikka elavalt osa ka seltskondlikust ja viimastel aastatel ka poliitilisest elust. Tema selge vaade, otsekoheesus ja kohusetunne tõid temale üleüldise lugupidamise ka selle tegevuse põllul. Ka kodumaa apostlik kirik on tema isikus väga palju kaotanud. Kui esimest korda mõte tekkis Eesti kogudustele iseoma piiskoppi — eestlast saada, siis pöördusid kõikide silmad kõige esiti Kaelase poole. Aga ta lükkas sellekohase ettepaneku tagasi. Peale piiskopp Platoni surma tehti Kaelasele jälle ettepanek piiskopi amet vastu võtta, aga ta

ütles jälle ära. Ta oli liig tagasihoidlik ja liig teadusemees selleks, et oma peale võtta austavat ametit, mis nii praktilise tegevusega seotud...

Saatust ei määranud Kaelasele oma jõudu kodumaale pühendada. Aga siiski ei pea tema mälestus meie keskelt kaduma. Meie kodumaa on nüüd võõra eestkostmise alt vabanenud. Meie seisame nüüd ise oma jalgadel. Meie peame näitama, mis me oleme ja mis me suudame ära teha. Selle juures peame meie alati neid meeles pidama, kes enne meid palju raskemates tingimustes, kui meie nüüd, sedasama rada on käinud, meile nii ehk teistviisi teed tasandanud ja näidanud, mis igaüks peab tegema ja mis ta suudab ära teha.

Ka Kaelas on üks nende hulgast.

Konstantin Ramul.

Andres Mens.

Andres Mens sündis 22. mail 1873. a. peale oma isa surma. Isa oli ameti poolest sepp ja ei olnud tal võimalik oma lastele varandust järele jätta, sest teenistus kulus ära suure perekonna ülespidamiseks. Sellepärast pidi ka Andres juba varakult hakkama omale karjaskäimisega ülespidamist teenima. Koolihariduse sai ta Riidaja vallakoolis, mille järele talveks Kärstna õigeusulisse algkooli pandi, et poiss seal veel Vene keelt õpiks, mida soldatiks minemisel tarvis oli.

Siis õppis Andres oma vanema venna juures sepaks ja tegi seda tööd kuni kroonuteenistusse minekuni. Pärast asus ta Tallinna vabrikutöösse, kust Peterburi kolis ja veel mitmetes Venemaa tööstuslinnades elas, kuni hädise tervise pärast linnaelust lahkus ja jälle Riidajasse elama asus.

Juba varakult hakkas Andres Mens kirjanduslisest tegevusest osa võtma, mis seisis esialgu küll ainult ajalehtedele sõnumete saatmises. Siis hakkas ta ka veste- ja pilkelugusid kirjutama ning luuletama, kuni viimaks peajasjalikult nalja- ja pilkelaulude juure peatama jäi. Enne 1905. a. punaseid päevi, kui vabrikutöölise keskel alati läbiotsimisi toimetati, heitis ta kord (Peterburis) rutuga läbiotsimise eel kõik oma sinnamaalsed kirjatööd väljakäigukohast alla.

Peaegu kõigis Eesti nalja- ja pilkelehis on ilmunud Andres Mensi töid, mitmete varjunimede all. Maal elades oli ta kohalikes seltses alati hoolsam pidutegelane, kus ta ilulugemistes ainult oma töid ette kandis. Kirjutas ka kolm näitemängu, milledest kaks esimest käsikirjades juba mitmel kohal on mängitud. Esimese ning ühtlasi ka kõige pikema näitemängu („Paljasjalgsete pärast“) aine on ta enese Peterburi elust

võtnud. Teise („Kunstlik kohvikoor“) aine on ajast, kus meil ühispiimatlitusi asutati ja talupidajad neisse kõik oma piima vedasid, nii et koju tilkagi ei jäänud. Sellele liialdusele pühendas ta siis mainitud pilkelise naljamängu, mille ettekanne näitelaval rohkesti kahinat sünnitas. Viimases naljamängus („Maaliit“) katsub ta selle partei tegelaste halbu tegevuse-avalduksi piitsutada.

1920. aasta alguses oli ta üks agaramatest tegelastest ja eestvedajaist Riidaja tööliste-ühisuse asutamisel, milles ta oli ka esimene juhataja. Käis saadikuna ka Tallinna kongressil, mis teda aga sugugi ei rahuldanud. Andres Mens soovis, et tööliste ühisused endid kui ametiühisused organiseeriksid, aga kongressil võimust saanud ainult ühe äärmise partei puht-poliitiline tegevus oli talle vastumeelt.

Lühikese aja ametisoleku järele pani ta Riidaja tööliste-ühisuses esimehe ameti maha, aga hoolsalt selle pidude ettevalmistuste kallal töötades andis ta Riidaja tööliste-ühisusele võimaluse juba möödaläinud (1920. a.) suvega väikest kapitali koguda.

Igal pool seisis ta ikka ja alati ainult ühiskonna huvide eest, unustades oma isikliku olemise.

Agaa ootamata tabas teda raske õnnetus, mis röövis elu. Sügisel 1920 oli ta Riidaja rehepeksu-ühisuse masina juures Lahtre talus vilja-allalaskja ja kui siis masinasse kord terad kinni ummistusid, läks ta seda käigu ajal lahti tegema, aga masin tõmbas pahema käe alla ja mässis käevarre ümber vindi, kuna sabalõikajad käe purustasid. Läks kaugelt üle tunni, enne kui käsi masina alt lahti saadi. See sündis 28. septembril. Ta viidi Tõrva arsti juure, kust kohe Tartu edasi saadeti. Haavakliinikus lõigati käsi küll kohe maha, aga verekaotuse ja südamesse tunginud paistetuse tagajärjel suri ta seal juba 30. septembril.

Matuses heaks pandi Riidajas korjandus toime ja kohalise tööliste-ühisuse abiga toodi ta põrm Helme surnuaial olevasse kabelisse, kust ta siis 7. oktoobril 1920 muusika ja laulukoori saatel viimsele unele kanti. Korjandusest ülejäänud rahaga kavatsetakse ta hauda jäädava ristiga mälestada. Kuuldavasti võtvat kuludest osa ka Riidaja tööliste-ühisus, kellel oleks see muidugi aukohuseks oma algataja, esimese juhataja ja pidude korraldaja mälestust austada. Niisama oleks ka teistel seltsidel, kelle heaks Andres Mens kaua aega töötanud, ainult auks, kui nad oma hoolsama tegelase mälestust tarviliselt austaksid.

Peale näitemängude jäi Andres Mensil veel hulk luuletusi ja mitmesuguseid teisi töid käsikirjus järele.

Hans Martin.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Loomaarst A. Rängel: Hobuserautamise õpetus. Tervete ja haigete kapjade rautamine ja ravitsemine. K.-ü. „Rahva-ülikool“ Tallinnas. 122 lk. Hind 30 mrk.

- Theodor Ussisoo:** Masinkiri. Süstemaatiline käsiraamat kiire ja kindla masinkirja äraõppimiseks Ameerika 10-sõrmelise õpeviisi järele ühes ärikirjade näidete lisaga. Neljas trükk. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 40 lhk. Hind 16 mrk.
- Theodor Ussisoo:** Pussnoatööd koolidele ja iseõppijatele. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 8 lhk. + 8 lehte joonistusi. Hind 10 mrk.
- J. Sitska:** Üleüldine ajalugu. II jagu: Keskaeg. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 50 lhk. Hind 25 mrk.
- Lauri Kettunen:** Soome keele õpiraaamat. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. XII + 138 lhk.
- Arnold Aljak,** keemia ja erianete õpetaja Tallinna linna tütarlaste kommers-, kaubandus- ja käsitöökoolides: Lühike orgaaniline ehk süsinikühenduste keemia. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 96 lhk.
- Elise Kevend,** teatrikursuste juhataja ja ilulugemise õpetaja Tallinna linna tütarlaste-keskkoolides ja õpetajate-seminäaris: Ilulugemise krestomaatia. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 160 lhk.
- Gargantua.** Lastejutt hiiglasest. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 22 lhk.
- P. Sepp,** Tallinna linna õhtu-keskkooli direktor: Vene keele uue kirjaviisi reeglid ja alused. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 28 lhk.
- A. Tõllassepp:** Vanasõnad ilmadest. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 112 lhk.
- N. Jantes,** Prantsuse suurtükiväe kapten: Autojuhi käsiraamat. Juhatused autojuhile ja -omanikule. Insener H. V. Reieri toimetusel. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 62 lhk.
- Aiatöö õperaamat I. J. Böttneri** j. t. aiatööõperaamatute järele kokku seatud. Teine trükk. „Kiri“ Tallinnas 1920. 128 lhk.
- Johannes Kompus:** Kunst meie põhiseaduse kavas. Kirjastus „Varrak“. Tallinnas 1920. 16 lhk.
- Dr. Max v. Gruber:** Suguelu tervishoid. Eestistanud Dr. Heinrich Niggol. 4 värvilise tabeliga. Noor-Eesti Kirjastus. 100 lhk.
- Hans Kruus:** Linn ja küla Eestis. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920. 110 lhk.
- Friedebert Tuglas:** Raskuse Vaim. Novellid. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920. 136 lhk.
- O. Luts:** Ärimehed. Pilkenali ühes. vaatuses. Kolmas trükk. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1920. 58 lhk.
- A. Котомкинъ - Савинскій:** Меченосцы (Ливонскіе рыцари). Историческая драма въ стихахъ съ прологомъ и эпилогомъ въ 5-ти дѣйствіяхъ и 2-хъ картинахъ. Эпизодъ изъ завоеванія Прибалтійскаго края нѣмцами. Изданіе 2-ое. Г. Тюмень, электро-типографія кооперативнаго товарищества „Свободное Слово“, 1919 г. 96 стр.

- E. Enno: Kadunud kodu. Uus kogu luuletusi 1916/1918. Kirjastusaktiiselts „Varrak“ Tallinnas, 1920. 74 lhk. Hind 22 marka.
- A. Kitzberg: Tuulte pöörises. Draama viies vaatuses. Kolmas trükk. Kirjastusosühisus „Varrak“ Tallinnas 1921. 144 lhk. Hind 32 marka.
- Charles van Lerberghe: Paan. Satiiriline komöödia kolmes vaatuses, proosas. Tõlkinud Johannes Semper. K.-a. „Varrak“ Tallinnas 1920. 152 lhk. Hind 42 mrk.
- Marie Under: Eelõitseng. Teine täiendatud trükk. Kirjastus-a.s. „Varrak“ Tallinnas, 1920. 72 lhk. 36 mrk.
- Edm. Spohr: Looduse mälestusmärgid ja nende kaitsemine. Eestistanud M. J. Eisen. Tartus, 1920. Eesti Kirjastusühisuse „Postimehe“ trükk. 8 lhk.
- Joh. Aavik: Õigekeelsuslik grammatika. I osa: Mitmuse partitiiv. 2. vihik (lhk. 17—48). (Äratrükk „Päevalehest“.) Keelelise uuenduse kirjastik nr. 25. Kirjastus „Istandik“, Tartus 1920. Hind 10 mrk.
- Kodu. Perekondlik kirjanduse, teaduse ja kunsti ajakiri. Ilmub kord kuus. Vastutav toimetaja A. Kreisberg. Talitus: Tallinnas, Alimani t. 50, k. 14. Üksiku numbril (48 lhk.) hind 10 mrk.; veerandaastas postiga 30 mrk., väljamaale — 75 mrk. Ilmub juunikuust saadik 1920.
- A. Saaberik: Tegelikku Eesti keele foneetika alged. K./ü. „Rahvapäikool“ Tallinnas, 1920. 46 lhk. Hind 15 mrk.
- M. Määr: Juustuvalmistamise õpetus. Esmene jagu 20 pildi, 5 tabeli, 10 vormeli ja retseptiga. „Rahvapäikool“ Tallinnas. 96 lhk. Hind 25 mrk.
- M. J. Eisen: Hansu-raamat. Kavala Hansu vigurid sakstega ja talupoegadega. Teine täiendatud trükk. Tallinnas 1920, Eestimaa Kooliõpetajate Vastastiku Abiandmise Seltsi raamatukaupluse kirjastus. 84 lhk.
- André Lichtenberger: Mu väike Trott. Auhinnatud Prantsuse akadeemia poolt. Prantsuse keelest tõlkinud Linda Kirusk. „Odamehe“ kirjastus, Tartus 1920. 106 lhk.
- Epp. Novell. Mait Metsanurk. „Odamehe“ kirjastus, Tartus 1920. 48 lhk.
- Estonia. Eesti politika, ühiseelu, kaubanduse, kunsti, kirjanduse ja teadusline kuukiri. 1. aastakäik (1919) nr. 1—6, kokku 120 lhk.
- Estonia. Amerika Eesti Ühisuse healekandja Americas. An Esthonian monthly, published in the interest of the Esthonians in Amerika. Piltidega. Nr. 1 ja 2 — jaanuar ja veebruar 1920, 16 lhk. Aadress: 84—13 Ave., Long Island City, N. Y.

Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne

„EESTI KIRJANDUS“

jatkab käesoleval (1921.) aastal — XV aastakäiguna — oma ilmumist sennisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimisehind: 200 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ sennistest aastakäikudest on veel tagavaral:

XIII aastakäik (1918/19) — hind 120 marka.

XIV „ (1920) — „ 140 „

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikuid numbrid à 10—20 marka.

Samuti on ladus veel Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäikuseid (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 20 mrk.

Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 35 mrk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika I.** Tõlkinud K. Leetberg. Hind 60 mrk. (II anne on trükis, ilmub veebruarikuul s. a.)

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuseladu ja asjaajamise büroo asub Tartus, Gildi uul. nr. 8, teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi ruumide juures. Asjaajamise tunnid äripäeviti kella 9—3.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste a a d r e s s : Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Seltsi liikmemaksu suurus:

1919. aasta kohta 5 mrk.

1920. „ „ 25 „

1921. „ „ 25 „

Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 500 marka.

Eesti Kirjanduse Selts.